

прегледни рад
достављен: 20. 11. 2022.
прихваћен за објављивање: 10. 12. 2022.
УДК 343.988

Др Здравко ГРУЈИЋ*

НОРМАТИВНО РЕГУЛИСАЊЕ ПРАВА ЖРТАВА КРИВИЧНИХ ДЕЛА¹

Апстракт

У циљу умањења ефеката ревиктимизације и секундарне виктимизације жртава кривичних дела дошло је до значајне нормативне активности на међународном плану и развоја другачијег концепта поступања са жртвама. Уместо, практично јединог, статуса оштећеног у кривичном поступку, у последње време почиње да се развија нова парадигма заснована на дефинисању и заштити основних права жртава у међународним актима. На нормативном плану долази до прописивања корпуса основних права у поступању са жртвама у свим фазама кривичног поступка, утврђивању нових модалитета накнаде штете или репарације жртава, али и развоја ширег концепта помоћи и подршке жртвама кривичних дела. Консеквентно активностима на међународном плану, развој новог концепта поступања према жртвама кривичних дела почиње да добија обрису и у националном кривичном законодавству што захтева посебну анализу. У складу са потребом дефинисања адекватних нормативних решења на националном нивоу, рад има за циљ преиспитивање концепта основних права жртава дефинисаних на међународном плану и начин њихове имплементације у домаће кривично законодавство.

Кључне речи: жртве кривичних дела, заштита права жртава, примарна трауматизација, корпус права жртава.

* Ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, zdravko.grujic@pr.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-7433-1468>

¹ Чланак представља резултат истраживања и рада на научно-истраживачком пројекту "Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси" који финансира Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Рад је презентован на међународном научном скупу "Заштита људских права и слобода у светлу међународних и националних стандарда" који је одржан 20. маја 2022. године на Правном факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

УВОД

Примарна виктимизација подразумева различити интензитет угрожавања или повреде заштићене вредности, добра или права жртве које се појављују као директна последица извршења кривичног дела. Тежина негативних последица виктимизације консеквентна је тежини кривичног дела и начину његовог извршења, али и личних својстава, степена угрожености и вулнерабилности жртве.

Примарна виктимизација, као последица извршења кривичног дела и примарне трауматизације догађајем, подразумева доношење физичке или психичке повреде жртви, проузроковање материјалне или нематеријалне штете, односно угрожавања, повреду или уништење одређеног добра, заштићене вредности или права жртве. Према овом становишту, примарна виктимизација је усмерена искључиво на пасивног субјекта кривичног дела, односно жртву, при чему се у потпуности искључује потенцијални статус жртава других лица која су индиректно обухваћена примарном виктимизацијом (породица жртве, блиска лица, непосредно окружење) и која у значајној мери трпе различите последице примарне виктимизације жртве.

Примарна виктимизација, као што потврђују бројна емпиријска истраживања, често буде праћена ефектима секундарне виктимизације. Она се појављује као последица неадекватне реакције органа формалне социјалне контроле или реакције ширег или непосредног окружења жртве. Поступање према жртви супротно њеним потребама и сензибилности изазване примарном трауматизацијом, предрасуде и стереотипи у формалном поступању органа, стереотипи о "изазваној" угрожености, откривање идентитета и угроженост ревиктимизацијом, медијско "сензационалистичко" извештавање о догађају, као и неуважавање рањивости посебних категорија жртава, у основи су ефеката секундарне виктимизације која, у одређеним случајевима, може оставити значајне негативне ефекте у односу на примарну трауматизацију жртве изазвану извршењем кривичног дела.

У циљу умањења ефеката секундарне виктимизације жртава кривичних дела дошло је до значајне нормативне активности на међународном плану и развоја другачијег концепта поступања са жртвама. Уместо, практично јединог својства оштећеног у кривичном поступку, почиње да се развија нова парадигма заснована на дефинисању и заштити корпуса основних права жртава, прописивању основних стандарда у поступању у свим фазама поступка, накнади штете или репарацији жртава (кроз оснивање посебних фондова), помоћи и подршке жртвама, као и правима жртве у поступку или након извршења кривичне санкције осуђеном учиниоцу кривичног дела. Консеквентно активностима на међународном плану, развој новог концепта

поступања према жртвама кривичних дела почиње да добија обресе у националном кривичном законодавству и захтева посебну анализу у циљу дефинисања адекватних нормативних решења.

1. Појам жртве

Не постоји универзалан нити опште прихваћен појам жртве кривичног дела. Проблем дефинисања појма жртве указује на ограниченост и мањкавост концепта приступања према жртвама кривичних дела у савременом кривичном законодавству.

Иако је целокупна формална активност органа поводом примарне виктимизације усмерена ка извршиоцу кривичног дела, у циљу доказивања дела и, у коначном, кажњавања учиниоца, настала као реакција на угрожавање, повреду или негацију појединачног добра или права жртве кривичног дела, њена улога и својство у савременом кривичном поступку, поступку извршења кривичних санкција или периоду након извршења кривичне санкције и враћања учиниоца у нормалне животне токове, ограничен или потпуно занемарљив.

Другим речима, парадоксално је да је, у извесном смислу, *ius puniendi* настао из угрожавања, повреде или негације права појединачне жртве, а да је преузимањем права на кажњавање држава практично заборавила да је основ кажњавања настао из потребе заштите жртве и задовољења правде поводом извршеног кривичног дела, па је жртва као примарни субјект трауматизације у највећој мери изгубила значај и својство у даљој реализације права државе да кажњава извршиоце кривичних дела.

У том контексту, основни закони у области кривичног права у Републици Србији, Кривични законик (у даљем тексту: КЗ),² Законик о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП)³ и Закон о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту: ЗИКС)⁴, готово и да не познају термин жртва кривичног дела. Изузетак представљају одређени делови одредаба КЗ код одмеравања казне (члан 54) и изрицања судске опомене (члан 77), односно једне од околности – однос према жртви кривичног дела услова за одређивање заштитног надзора код условне осуде (члан 72) и једне од садржина заштитног надзора (члан 77) и код кривичног дела трговина људима (члан 388).

² "Службени гласник Републике Србије", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019;

³ "Службени гласник Републике Србије", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС;

⁴ "Службени гласник Републике Србије", бр. 55/2014 и 35/2019;

У значењу израза из члана 4. Законика о кривичном поступку жртва је дефинисана као "оштећени" односно лице чије је лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено, "оштећени као тужиоца" је лице које је преузело кривично гоњење од јавног тужиоца, "заступник оштећеног" је законски заступник или пуномоћник оштећеног, оштећеног као тужиоца и приватног тужиоца. Члановима 50. до 67. истог Законика дефинисана су основна права⁵ и положај оштећеног и његовог законског заступника, односно оштећеног као приватног тужиоца.

У основи се положај жртве кривичног дела, односно оштећеног у кривичном поступку, како га дефинише ЗКП, своди на лице које има, као основно, право на подношење имовинскоправног захтева поводом примарне трауматизације, односно право да преузме кривично гоњење у случају одустанка јавног тужиоца. Право жртве да учествује у кривичном поступку, да има законског заступника, односно буде сведок али не и странка, осим у случају приватне тужбе или уколико преузме кривично гоњење од јавног тужиоца, указује на релативно пасиван положај жртве у кривичном поступку.

ЗКП представља концепт жртве као оштећеног лица чије је лично или имовинско право повређено или угрожено кривичним делом. То би могао представљати и најужи појам оштећеног јер се, језичким тумачењем, може одредити да се ради само о физичком лицу као жртви (што је и готово општеприхваћено схватање у јавности када је у питању жртва кривичног дела, али и у значајним међународним актима). Други аспект дефинисања појма жртве према ЗКП је да је оштећеном повређено или угрожено одређено лично или имовинско право, а не да је дошло до потпуног одузимања (или негације) одређеног права или слободе од стране извршиоца кривичног дела.

Међутим, појам жртве, односно оштећеног у кривичном поступку, мора да обухвати поред физичких лица, шири круг (пасивних) субјеката: организације, уставни систем, правни поредак или део правног поретка. Дакле, статус жртве као пасивног субјекта кривичног дела жртве детерминисан је

⁵ Оштећени, према члану 50. ЗКП-а има право да: поднесе предлог и доказе за остваривање имовинскоправног захтева и предложи привремене мере за његово обезбеђење; укаже на чињенице и да предлаже доказне који су од важности за предмет доказивања; ангажује пуномоћника из реда адвоката; разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ; буде обавештен о одбацивању кривичне пријаве или о одустанку јавног тужиоца од кривичног гоњења; поднесе приговор против одлуке јавног тужиоца да не предузме или одустане од кривичног гоњења; буде поучен о могућности да преузме кривично гоњење и заступа оптужбу; присуствује припремном рочишту; присуствује главном претресу и учествује у извођењу доказа, поднесе жалбу против одлуке од трошковима кривичног поступка и досуђеном имовинскоправном захтеву; буде обавештен о исходу поступка и да му се достави правноснажна пресуда; предузима друге радње када је то одређено законом.

заштитним објектом који се штити у посебним главама КЗ, а кроз појединачна инкриминисана понашања. У том случају, неспорно је, не повређује се само лично или имовинско право оштећеног као физичког лица, већ много шире дефинисано и друго добро, вредност, право или интерес одређене организације, система, правног поретка или дела правног поретка.

У прилог изнетом ставу, у литератури је већ више деценија позната дефиниција жртве кривичног дела која не обухвата само физичко лице које је претрпело примарну трауматизацију кривичним делом, већ и шири круг пасивних субјеката. Steven Schafer, један од оснивача савремене виктимологије, указује да је ”жртва злочина особа, организација или правни поредак који су угрожени, повређени или уништени кривичним делом”.⁶ Hans Joachim Schneider, немачки криминолог, на готово идентичан начин, наводи да ”жртва може бити појединац, организација, ”морални поредак” или правни систем државе коме се прети, који је повређен или уништен неким понашањем.”⁷

Игњатовић и Симеуновић-Патић наводе да се жртва може одредити у значења: у ужем и ширем. ”Под појмом жртве у ужем смислу подразумева се физичко лице чије је добро или право непосредно повређено или уништено кривичним делом, односно кршењем међународно признатих норми о људским правима. Схваћену у ширем смислу, појам жртве обухвата физичка лица и друге субјекте (организације, социјалне групе, колективе, заједнице) чија су добра или права повређена или угрожена кривичним делом или другом кажњивом радном, односно кршењем међународно признатих норми о људским правима.”⁸

Уколико се вратимо на схватање појма жртве као физичког лица које трпи последице кривичног дела, онда се може пренети став да поред директне жртве примарне трауматизације и друга лица могу имати статус посредне жртве. Тако, исти аутори, указујући на шире схватање појма жртве, наводе и став да се у виктимолошкој литератури разликују појмови директне и индиректне жртве. ”Под директном или примарном жртвом подразумева се лице које је непосредно претрпело виктимизацију (тј. пасивни субјект), док индиректне или секундарне жртве укључују лица из њеног ближег окружења

⁶ S. Schafer, *Victimology: The Victim and his Criminal*, Reston, 1977, наведено према: Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Београд, 2018, 16.

⁷ H. J. Schneider, *Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer*. Tubingen (Mohr), наведено према: M. Lindgren, V. Nikolić-Ristanović, *Žrtve kriminaliteta – međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*, Београд, 2011, 19.

⁸ Ђ. Игњатовић, Б. Симеуновић-Патић, *Виктимологија – општи део*, Београд, 2015, 23.

(чланове породице и друга блиска лица) која пате и трпе психичке, финансијске или социјалне последице злочина.”⁹

У бројним међународним актима у области заштите људских права налазе се норме које се односе на заштиту жртава кривичних дела,¹⁰ у неким од њих се дефинише и појам жртве. Због обима рада обратићемо пажњу на два, по нама, најзначајнија акта која су посвећена искључиво заштити жртава кривичних дела.

Први документ је Декларација Уједињених нација о основним принципима правде за жртве злочина и злоупотребе власти из 1985. године.¹¹ У тексту Декларације се наводи да појам „жртва“ подразумева лице које је, самостално или колективно, претрпело штету, укључујући физичке или менталне повреде, емоционалну патњу, економски губитак или значајно нарушавање својих основних права, услед чињења или нечињења које представља кршење неког од кривичних закона Земље чланице, укључујући и оне законе којима се злоупотреба моћи прописује као кривично дело. Према

⁹ Ibidem.

¹⁰ Бројни су међународни документи о заштити људских права који предвиђају специфична права жртава кривичних дела, имајући у виду да су права жртава проистекла из људских права. Међу документима УН за заштиту људских права неопходно је споменути Универзалну декларацију о људским правима (1948), Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966), Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966), Конвенцију о правима детета (1989), итд. Документа која садрже специфичне одредбе о положају и правима жртава су Декларација о основним принципима правде за жртве злочина и злоупотребе моћи (1985), Конвенција против мучења и других облика окрутног, нечовечног и понижавајућег поступања и кажњавања (1984), Основни принципи и смернице за остваривање права на правни лек и репарације жртава тешких кршења међународног права људских права и озбиљна кршења међународног хуманитарног права (2005), Међународну конвенцију о заштити свих лица од присилних нестанака (2006), и др. На нивоу европског континента, неспорно, најзначајнији документ у област људских права је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950). Међу документима Савета Европе, напоменућемо Конвенцију против мучења и нечовечних или понижавајућих кажњавања или поступања (1987), Конвенцију о спречавању тероризма (2005), Конвенцију о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања (2007), Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (2011), и др. Међу бројним препорукама СЕ, између осталих, и Препорука (85)11 о положају жртава у оквиру кривичног права и кривичног поступка, Препорука (85)4 о насиљу у породици, Препорука (87)21 о помоћи жртвама и превенцији виктимизације, Препорука (2000)11 о акцији против трговине људима у циљу сексуалне експлоатације, Препорука (2002)5 о заштити жена од насиља, Препорука (2006)8 о помоћи жртвама кривичних дела.

¹¹ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly resolution 40/34, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse>, приступљено 9.11.2022.

тексту Декларације лице се може сматрати жртвом без обзира на то да ли је учинилац кривичног дела идентификован, ухапшен, да ли му се суди или је осуђен и без обзира на породичне односе који могу постојати између учиниоца и жртве. Појам „жртва“ такође може обухватати и ужу породицу или лица зависна од непосредних жртава, као и особе које су претрпеле штету приликом покушаја да помогну жртви у невољи или да спрече нашоћење штете трећем лицу. Одредбе садржане у овом документу забрањују дискриминацију у поступању према жртвама односно, примењују се на све људе без обзира на њихову расну припадност, пол, старосну доб, језик, веру, националност, политичко или друго мишљење, културолошка убеђења и обичаје, имовинско стање, рођење и породични статус, етничко или друштвено порекло, или инвалидитет. Евидентно је да Декларација УН у одређивању појма жртве полази од ужег схватања жртве - физичког лица.

Други документ је Директива Европског парламента и Савета о минималним стандардима права, подршке и заштите жртава криминалитета из 2012. године,¹² најзначајнији и најобимнији међународни акт на европском континенту посвећен успостављању права жртва кривичних дела, али и помоћи и заштити жртава криминалитета. Иако је најкомплекснији документ који успоставља нову парадигму поступања са жртвама кривичних дела и експлицитно прописује читав низ права жртава, што је неопходна претпоставка успостављања новог нормативног оквира поступања са жртвама на националном нивоу, и овај акт у дефинисању појма жртве полази од ужег концепта појма жртве - физичког лица.

Наиме, према члану 2. став 1. Директиве жртва означава физичко лице које је претрпело повреду, укључујући физичку, психичку или емотивну повреду или материјалну штету која је директно проузрокована извршењем кривичног дела; чланови породице особе чија је смрт директно проузрокована кривичним делом и који су претрпели повреду или штету као последицу смрти те особе. Под члановима породице директне жртве сматрају се супружник, особа са којом је жртва живела у блиској, стабилној и трајној заједници у оквиру заједничког домаћинства, сродници по правој линији, браћа и сестре и особе о које је жртва издржавала.

Иако је шири појам жртве кривичног дела, који поред физичког лица подразумева и друге правне ентитете, прихватљиви и исправнији у формалном и законском смислу, никако се не сме приликом прихватања појма жртве у

¹² Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union L 315/57, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012L0029>, приступљено 9.11.2022.

ужем смислу, као физичког лица директно или индиректно погођеног примарном трауматизацијом, занемарити и допринос директне жртве у извршењу кривичног дела. Наиме, у познатим виктимолошким типологијама жртава различито је степеновано учешће или допринос жртве у извршењу кривичног дела.¹³ Таква сазнања нам омогућавају да реално сагледамо потребе и интерес жртава, али и да у приступу жртвама искључимо стереотип о увек недужној жртви.

2. Нормативно регулисање права жртава кривичних дела

Директива Европског парламента и Савета о минималним стандардима права, подршке и заштите жртава криминалитета представља акт који на најдиректнији начин представља појединачна права жртава кривичних дела и на тај начин отвара простор за успостављање другачијег приступа проблему жртава кривичних дела и нове виктимолошке парадигме.

2.1. Корпус права жртава према Директиви Европског парламента и Савета

У члану 3. Директиве Европског парламента и Савета о минималним стандардима права, подршке и заштите жртава криминалитета (у даљем тексту: Директива) утврђује се обавеза држава да у свом националном законодавству предвиде основно право жртве – **право да разуме да је жртва** и **право да буде схваћена** (прихваћена) као жртва (енг. right to understand and to be understood). Од основног права жртве да разуме и буде схваћена као жртва проистичу сва друга права жртве које у основи имају за циљ **право на заштиту људског достојанства жртве**,¹⁴ али и да остваре друга права од **права признавање статуса жртве до права на меморијализацију жртава**. Право да разуме свој статус и да буде схваћена као жртва мора бити реализовано од првог контакта са жртвом након примарне трауматизације и током сваког следећег контакта за надлежним органима за потребе кривичног поступка. Ово право подразумева и **право на коришћење језика** и **право на комуникацију** (усменим и писаним путем) које, практично, инкорпорира и **право на буду уважене личне особине** жртве или било врсту ограничења које може утицати на жртву да схвати да је жртва и да буде схваћена као жртва. У том циљу, и уколико није супротно интересима жртве или начину вођења кривичног

¹³ Више о томе: Ђ. Игњатовић, *Op. cit.*, 143-145.

¹⁴ Више о томе: М. Kolaković-Bojović, Z. Grujić, „Crime victims and the right to human dignity – challenges and attitudes in Serbia“, *Yearbook „Human Rights Protection – The right to human dignity“* No. 3, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman and Institute of Criminological and Sociological Research, Novi Sad, 2020, 239-269.

поступка, жртва треба да има **право на присуство и помоћ лица у које има поверење** од првог контакта са органима формалне социјалне контроле како би могла да реализује право да разуме и право да буде схваћена као жртва.

У члану 4. Директиве дефинисана је обавеза држава да обезбеде **право на обавештавање (информисаност)** жртве од првог контакта са органима формалне социјалне контроле, без непотребног одлагања, а у циљу остваривања права која се успостављају Директивом. **Право на обавештавање о подршци** (и медицинској, психолошкој, могућностима остваривања права на алтернативни смештај), **право на информисаност о праву на жалбу** у поступцима поводом извршеног кривичног дела и **право на информисаност о праву на статус** (улогу) у тим поступцима, као и поступцима за заштиту права жртве у поступку, **право на информисаност о праву на заштиту** (могућностима добијања заштите и различитим мерама заштите), **право на информисаност о праву на правну помоћ**, **право на информисаност о праву на компензацију**, **право на информисаност о праву на тумача, преводиоца и преводе аката**, **право на информисаност о праву на контакт и комуникацију** са лицем у вези детаља случаја, **право на информисаност о праву на учешће у програмима ресторативне правде**, као и **право на информисаност о праву на накнаду трошкова** учешћа у поступку.

У члану 5. Директиве прописује се **право жртве на добијање писане потврде о поднетој пријави** надлежном органу у којој ће бити наведени сви елементи кривичног дела, а као посебна, **право на подношење пријаве на језику који жртва разуме** или говори, уколико то није званични језик у поступку, односно **право на помоћ преводиоца код подношења пријаве** уколико жртва не користи језик у званичној употреби у држави, као и **право на бесплатно добијање превода о поднетој пријаве** (на језику који жртва разуме).

У члану 6. Директиве превиђено је **право жртве на обавештавање (информисаност)** без одлагања и писменим путем о покренутом кривичном поступку, на основу поднете пријаве кривичног дела. Овим чланом се дефинише **право на обавештавање о одустанку од кривичног гоњења или окончању истраге**, **право на обавештавање о времену и месту одржавања суђења и природи оптужби против извршиоца**, **право на обавештавање о коначној судској одлуци**. **Право на обавештавање о отпуштању осумњиченог из притвора, бекству притвореног или осуђеног лица или отпуштања осуђеног лица са издржавања казне** биће достављена жртви макар у случајевима када постоји опасност или идентификован ризик од секундарне трауматизације (поновне повреде права или добара жртве од стране извршиоца примарног кривичног дела).

У члану 7. Директиве превиђено је да жртве које не разумеју или говоре језик на коме се одвија кривични поступак имају **право на тумача, преводиоца и преводе докумената**, бесплатно, макар приликом саслушања или давања исказа пред истражним или судским органима, укључујући полицијско испитивање, као и право на превођење у циљу активног учествовања у судским расправама и рочиштима. У циљу реализације овог права, уколико то не прејудуцира право одбране и на основу дискреционе одлуке суда, могуће је коришћење средстава комуникационих технологија као што су видео-конференције, телефон или интернет. Примена овог начина превођења биће коришћена осим уколико постоји потреба физичког присуства преводиоца како би жртва остварила право да разуме ток кривичног поступка. **Право на преводиоца и право на преводе** свих докумената у поступку морају бити реализована на поводом основаног захтева жртве и ради остваривања других права у поступку.

У члановима 8. и 9. Директиве превиђено је **право приступа програмима подршке жртвама**, као и облицима подршке, које подразумева бесплатан и поверљив приступ службама за подршку жртвама пре, током и након завршетка кривичног поступка. Ово право се односи и на породице жртава у складу са њиховим потребама или претрпљеним повредама. Службе могу бити организоване као јавна служба или у оквиру невладиног сектора, на професионалној или волонтерској основи.

У наредним члановима Директиве предвиђа се читав низ права жртава кривичних дела које ће државе имплементирати у национална законодавства а односе се на учешће жртве у кривичном поступку. То су **право жртве да буде саслушана** (члан 10), **право жртве у случају одустанка од кривичног гоњења од стране тужиоца** (члан 11), **право на заштиту од поновне или секундарне виктимизације** застрашивања и одмазде у случају учешћа у програмима ресторативне правде (члан 12), **право на (бесплатну) правну помоћ** (члан 13), **право на накнаду трошкова** (члан 14), **право на повраћај имовине без одлагања** (члан 15), **право на доношење одлуке о компензацији од стране извршиоца** (члан 16), као и читав низ **права жртве резидента друге државе** (члан 17).

Чланови 18. до 22. Директиве посвећени су питањима **заштите жртава и прихватање жртава са специјалним потребама заштите**. У оквиру заштите жртава кривичних дела предвиђају се следећа права: **право на заштиту жртава и чланова њихових породица** од секундарне и поновне виктимизације, застрашивања и одмазде, као и ризика од доношења емоционалне или психичке повреде, као и заштиту достојанства приликом испитивања и сведочења; **право на избегавање непосредног контакта између жртве и учиниоца кривичног дела**, обезбеђивањем посебних услова

осим у случају да правила вођења кривичног поступка другачије предвиђају у одређеним ситуацијама; **право на заштиту жртава у току истраге**, са циљем да испитивање жртве буде обављено без неоправданог одлагања и минималан број пута, уз присуство законског заступника, као да ће се медицински прегледи обављати само уколико су директно потребни у истрази; **право на заштиту приватности**, како података о директној жртви тако и члановима породице жртве, уз циљу заштите приватности, личног интегритета и личних података о жртвама; као и **право на идентификовање специфичних потреба жртве** које подразумева благовремену и индивидуалну процену и реализацију права кроз: узимање изјава у просторијама које су осмишљене и адаптиране за ту намену, узимање изјава од стране обучених стручњака или уз њихову помоћ, узимање изјава од стране исте особе, односно лица истог пола уколико то жртва затражи, посебно код жртва сексуалног насиља или насиља у партнерским односима, примену мера којима се избегава непосредни контакт извршиоца и жртве, коришћење савремених комуникационих технологија, одржавање расправа без присуства јавности.

Право на заштиту деце жртава током кривичног поступка регулисано је посебним чланом 24. Директиве, који поред права из претходног члана која се односе на идентификовање специфичних потреба жртава и примену посебних мера заштите, подразумева и обавезу држава да ће својим националним законодавством гарантовати да ће се у току истраге сваки интервју са дететом снимити аудио и видео записом да би се могли користити у поступку, да ће у кривичном поступку надлежни органи именовати заступника детета уколико постоји сукоб због интереса родитеља и детета у кривичном поступку, односно уколико има права на пуномоћника или заступника имаће права на саветовање у случајевима сукоба интереса детета жртве и родитеља.

3. Активности Републике Србије поводом нормативног регулисања права жртва предвиђеног Директивом

Република Србија, као кандидат за чланство у Европској Унији, има обавезу усклађивања националног законодавства са правним тековинама у ЕУ. У контексту права жртва кривичних дела, Директива, са представљеним корпусом права жртава, представља најзначајнији инструмент за промовисање нове пенолошке парадигме у поступању, заштити и подршци жртвама кривичних дела и на националном нивоу.

У Републици Србији су усвојена два акта, Национална стратегија за остваривање права жртава и сведока кривичних дела за период 2020-2025 (у

даљем тексту: Стратегија)¹⁵ и Акциони план за спровођење Стратегије. Стратегија је усвојена 30. јула 2020. године.¹⁶ Општи циљ Стратегије је унапређење положаја жртава и сведока у кривичноправном систему Републике Србије у складу са стандардима из Директиве. Усвајање Националне стратегије за остваривање права жртава и сведока кривичних дела у Републици Србији за период 2020–2025. године ”мотивисано је потребом да се реформски процеси усмерени на унапређење положаја жртава и сведока у складу са стандардима Европске уније планирају и уреде на свеобухватан и системски начин, узимајући у обзир потребу очувања и унапређења достигнутог нивоа стандарда у нормативном оквиру и његовој примени”.

За постизање циља представљена су три основна приступа: status quo (уз фокус на стратешка документа Владе – акциони план за поглавље 23), доношење посебног закона којим би се уредио положај жртава у кривичноправном систему Републике Србије или доношење Стратегије за остваривање права жртава и сведока кривичних дела. Прихваћен је трећи приступ уз реформу постојећег нормативног оквира.

Стратегијом се предвиђају три основна циља за остваривање права жртава кривичних дела:

1. успостављање Националне мреже служби подршке (тренутно, пружање помоћи и подршке жртвама и сведоцима углавном је базирано на активностима служби успостављених при свим вишим судовима и тужилаштвима, Тужилаштву за ратне злочине, Тужилаштву за организовани криминал и Првом основном јавном тужилаштву у Београду; појединих организација цивилног друштва, правних клиника и центара за социјални рад) **у свим основним и вишим судовима и тужилаштвима** (примарна и секундарна подршка) **и контакт тачке за информисање жртава и сведока** (укључујући полицијске управе Министарства унутрашњих послова). Имајући у виду потребу за ефикасном и континуираном координацијом служби за подршку жртвама, контакт тачака за информисање жртава, као и свих других актера чије су улоге од значаја за унапређење положаја жртава кривичних дела у Републици Србији, у процесу спровођења Стратегије, у Министарству правде

¹⁵ Национална стратегија за остваривање права жртава и сведока кривичних дела у Републици Србији за период 2020-2025, <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php>, приступљено 9.11.2022.

¹⁶ Акциони план за спровођење Националне стратегије за остваривање права жртава и сведока кривичних дела у Републици Србији за период 2020-2025. године, <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php>, приступљено 9.11.2022.

почеће са радом координатор служби за подршку жртвама и сведоцима кривичних дела;

2. унапређење заштите сведока и жртава;

3. подизање свести о правима жртава и сведока кривичних дела.

Стратегијом је, између осталог, предвиђено и успостављање система обуке у области подршке и помоћи жртвама и сведоцима. Будући да први контакт жртве са надлежним државним органима, по правилу, није контакт са лицима запосленим у некој од служби подршке, у процесу спровођења Стратегије биће успостављен ефикасан механизам који ће омогућити унапред трасиран и стандардизован процес од момента првог контакта жртве са државним органима, па све до пружања неопходних видова примарне, и уколико се покаже потребним, секундарне, односно специјализоване подршке и помоћи. Да би се могло говорити да се ефикасно ради на подизању свести о правима и положају жртава кривичних дела у Републици Србији, неопходно је спроводити мере које утичу на: подизање свести жртава кривичних дела о правима која им припадају у кривичном поступку и доступним услугама подршке;

унапређење знања и вештина представника медија у области извештавања о жртвама и сведоцима кривичних дела; и подизање свести опште јавности. Посебна пажња у Стратегији посвећена је унапређењу механизма за одлучивање о имовинскоправном захтеву у оквиру кривичног поступка.

Акциони план за спровођење Стратегије предвиђа, између осталог, измене низа закона у кривичноправној области (КЗ, ЗКП, ЗИКС, Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима) и дела правосудних закона и подзаконских аката, чиме ће бити створен нови нормативни оквир за прописивање и примену посебних права жртава, програма помоћи и заштите. Дефинисани су посебни циљеви и читав низ мера и активности за спровођење Стратегије. Ипак, до новембра месеца 2022. године многе од активности нису предузете нити су примењене предвиђене мере, нити је дошло до измена законских текстова у кривичноправној области.

ЗАКЉУЧАК

Пасивна улога и положај жртава кривичних дела у савременим кривичним поступцима се у последњем периоду мења, посебно на међународном плану, и покушава се успоставити другачији механизам прописивања корпуса основних права, као и програма заштите и подршке жртвама кривичних дела, односно развити нова виктимолошка парадигма на националним нивоима у државама европског континента. У њеној основи налази се прописана права жртава дефинисана Директивом Европског парламента и Савета о минималним стандардима права, као и утврђени програми заштите и подршке жртвама.

У раду је приказан тренутни статус и положај жртава кривичних дела као оштећених примарном трауматизацијом у кривичном поступку, указано је на проблеме у дефинисању појма жртве кривичних дела и представљени ужи и шири ставови у дефинисању овог појма. Централно место у раду заузима анализа Директиве и представљање новог корпуса права жртава кривичних дела. Обавеза је држава чланица ЕУ али и држава кандидата за чланство да ускладе национална законодавства са одредбама Директиве и, практично, успоставе другачији модалитет поступања са жртвама кривичних дела.

У Републици Србији су, у том циљу, усвојена два планска документа: Национална стратегија за остваривање права жртава и сведока кривичних дела за период 2020-2025 и Акциони план за спровођење Стратегије. Овакав приступ, према ауторима Стратегије, може да уз измене постојећег законодавства у кривичноправној области измени и положај жртва у кривичном поступку јер постојећи правни оквир пружа могућности за то.

Међутим, иако је у пракси дошло до кашњења у остваривању прописаних циљева, реализацији активности и примени мера, то није разлог за критику изабраног приступа за измену положаја жртве у оквирима кривичноправног система. Наиме, аутор сматра да је једини исправан начин за успостављање нове виктимолошке парадигме усвајање посебног Закона о основним правима и систему заштите и подршке жртвама кривичних дела који ће сва права из Директиве и систем заштите и подршке успоставити на нови и систематски начин.

Искључиво доношење посебног закона о правима жртава криминалитета и систему заштите и подршке жртвама, уз адекватну медијску стратегију и системско обавештавање о правима и положају жртве у оквирима кривичноправног система, може промовисати нови парадигматични приступ заштити жртава чиме би се успоставио нови механизам за спречавање секундарне виктимизације и поновне трауматизације жртава криминалитета.

ЛИТЕРАТУРА И ПРАВНИ ИЗВОРИ

1. Акциони план за спровођење Националне стратегије за остваривање права жртава и сведока кривичних дела у Републици Србији за период 2020-2025. године, <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php> (9.11.2022)
2. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly resolution 40/34, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse> (9.11.2022);
3. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union L 315/57, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012L0029>, (9.11.2022);
4. Закон о извршењу кривичних санкција ”Службени гласник Републике Србије”, бр. 55/2014 и 35/2019;
5. Законик о кривичном поступку ”Службени гласник Републике Србије”, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС;
6. Игњатовић, Ђ., Криминологија, Београд, 2018;
7. Игњатовић, Ђ., Симеуновић-Патић, Б., Виктимологија – општи део, Београд, 2015;
8. Kolaković-Bojović, M., Grujić, Z. „Crime victims and the right to human dignity – challenges and attitudes in Serbia“, Yearbook „Human Rights Protection – The right to human dignity“ No. 3, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman and Institute of Criminological and Sociological Research, Novi Sad, 2020, 239-269;
9. Кривични законик ”Службени гласник Републике Србије”, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019;
10. Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V., *Žrtve kriminaliteta – međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*, Beograd, 2011;
11. Национална стратегија за остваривање права жртава и сведока кривичних дела у Републици Србији за период 2020-2025, <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php> (9.11.2022)

12. Schafer, S., *Victimology: The Victim and his Criminal*, Reston, 1977;
13. Schneider, H. J., *Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer*. Tübingen (Mohr), 1975;

Prof. Zdravko GRUJIĆ, Ph.D
Associate Professor
University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Law

NORMATIVE REGULATION OF THE RIGHTS OF VICTIMS OF CRIMES

Summary

In order to reduce the effects of revictimization and secondary victimization, there has been significant normative activity at the international level and the development of a different concept of treatment of victims of crime. Instead of being a victim in criminal proceedings, a new paradigm based on defining and protecting the basic rights of victims is beginning to develop. In addition to the normative regulation of the basic rights of victims of crime, basic standards are prescribed in the procedure at all stages of the procedure, modalities of compensation for damages or reparation of victims, as well as assistance and support to victims. As a result of activities at the international level, the development of a new concept of treatment of victims of crime is beginning to take shape in national criminal legislation and requires special analysis in order to define adequate normative solutions, to which this paper is dedicated.

Keywords: victims of crime, protection of victims' rights, primary traumatization, corpus of victims' rights.